

Ds. M. Dubbelman, Giessen-Nieuwkerk en Nederslingeland

Waarom Egyptenaren een afkeer van schaapherders hebben

Wanneer het zal gebeuren dat de farao u roept en vraagt: Wat is uw beroep? dan moet u zeggen: Uw dienaren zijn altijd veehouders geweest, van onze jeugd af aan tot nu toe, zowel wij als onze vaders. Dan zult u in de landstreek Gosen mogen wonen, want schaapherders zijn voor de Egyptenaren een gruwel.

Genesis 46: 33, 34

Het is vaker geprobeerd. Er is een mooi natuurgebied en dan is het leuk als er ook dieren rondlopen. Er wordt een kudde schapen losgelaten. Zonder herder, want die is te duur. Bovendien is het mooi om de natuur haar eigen gang te laten gaan, zonder menselijke inbreng. Wat met koeien en paarden echter wel lukt, gaat mis met schapen. Na enige tijd lopen de schapen niet meer in een kudde, maar zwerven alleen door het gebied. Vervolgens raken ze steeds meer opgejaagd en rusteloos, ze verwilderen en uiteindelijk vallen ze elkaar zelfs aan.

De oorzaak ligt in iets wat elke schaapherder weet: *een schaap heeft leiding nodig*. Een kudde schapen kan niet zonder herder. Als de herder ontbreekt, valt de kudde uiteen en wordt het schaap wild en opgejaagd.

Dit is het eerste punt van de achtergrond van die merkwaardige haat in Egypte tegen schaapherders. Jozef waarschuwt zijn familie om niet te zeggen dat ze schaapherder zijn. Ze moeten zeggen dat ze veehouder. Alleen dan zullen ze welkom zijn in Egypte, want een schaapherder is voor de Egyptenaren een gruwel.

Het tweede punt wat nodig is om de afschuw te begrijpen heeft te maken met de godsdienst van Egypte. Hierin werden de goden gesymboliseerd en weergegeven als dieren. De godin Isis werd weergegeven en aanbeden als een koe; de god Apis als stier. De dieren symboliseerden de kracht en macht van de goden en zij beheersten het bestaan in Egypte. De toekomst stond ook in de sterren geschreven en was zichtbaar in de dierenriem (de verschillende sterrenbeelden aan de hemel die ook weer overeenkwamen met dieren: ram, stier, enz.). Het eerste sterrenbeeld van die dierenriem was de ram. Dit kwam overeen met de belangrijke Egyptische god *Amon Re* die weergegeven werd door een ram. In Karnak en Luxor staan nog steeds de beelden van een ram en de overblijfselen van de tempels die gewijd waren aan deze godheid.

Dan wordt duidelijk waarom een schaapherder niet past in Egypte.

Inhoud

Meditatie 25

Ds. M. Dubbelman, Giessen-Nieuwkerk en Nederslingeland

Drie vrouwen uit de kring rond Kohlbrugge (II) 26

Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage

Euthanasie op verzoek 28

Dr. H. Klink, Hoornaar

C.S. Lewis in Duitsland 30

Arend Smilde, Utrecht

Woord van Augustinus (354 - 430)

God helpt ons door zijn geboden, door zijn zegen, door aanvechting en door ons te verlichten. Het meest van al helpt Hij ons daardoor dat Hij ons liefde geeft.

Stelt u zich een kudde schapen voor die rustig en vredig geleid worden door een herder. In Egyptische ogen loopt daar de godheid Amon Re, het eerste sterrenbeeld dat alles beheerst, in een kudde volgzzaam achter een menselijke herder aan. De wereld op zijn kop. Amon Re moet juist de mens leiden, niet andersom. Alleen al de aanwezigheid van een schaapherder past niet in het godsdienstig systeem van de Egyptenaren en gooit alles in de war. Vandaar dat de schaapherder een gruwel is.

Israël is echter een volk van herders. Abraham, Izaäk en Jakob waren schaapherders. God zelf noemt Zich de Herder en zijn volk een kudde schapen. Jezus noemt zichzelf de goede Herder en zijn schapen zijn het beeld van zijn volgelingen. Een liefdevolle Herder gaat vóór en de schapen volgen hem in alle rust en vrede. Dit is het beeld zoals de God van Israël zijn relatie met zijn volk beschrijft. Op die manier waren de Egyptenaren niet verbonden met hun goden. Die goden waren niet te vergelijken met een liefdevolle herder die het beste voor heeft met zijn schapen en hen naar groene weiden wil leiden.

Een kudde kan niet zonder herder. Dan worden de schapen opgejaagd en rusteloos. Wanneer Jezus in Matteus 9: 36 naar de mensen om Hem heen kijkt, wordt Hij met ontferming over hen bewogen. Hij ziet dat ze voortgejaagd en afgemat zijn, als schapen zonder herder.

Is hetzelfde proces niet bezig in ons land en in Europa? Een kenmerk van onze cultuur is immers dat we ons zo gestrest en opgejaagd voelen. Zou dat niet komen door het feit dat we in een wereld leven waar steeds minder besef is van die liefdevolle herder die ons leven wil leiden. Als Hij wegvalt, dan is er niemand anders meer die voor je zorgt. Dan moet je je eigen leven maken. Je kunt je dan ook heel onzeker gaan voelen als je kijkt naar de verschillende crisissen waarin we ons als land bevinden. Je voelt je dan overgeleverd aan al de andere machten en krachten die onze samenleving beheersen, net als toen in Egypte.

Zou het niet een heel groot genezingsproces voor ons en de hedendaagse mens zijn als we die liefdevolle Herder, Jezus Christus, weer ontdekken?

Drie vrouwen uit de kring rond Kohlbrugge (II)

Waarvoor wist Kohlbrugge zo spoedig de genegenheid van Maria Schey en haar schoonzuster te winnen? Volgens ds. De Vries is het aan haar vrouwelijk karakter toe te schrijven. Als vrouwen laten zij zich meer door het gevoel dan door het verstand leiden en besturen, meer door de eerste indruk van het ogenblik dan door bedaard nadenken. Kohlbrugges stoute gezegden, zijn korte maar krachtige machtspreuken, zijn scherpe veroordelingen moesten haar gemoed wel aangrijpen. Als gevolg hiervan kan Maria zich niet

meer zo verenigen met haar vroegere vrienden en leraars en onttrekt haar schoonzus zich geheel aan de gemeenschap der kerk en laat de onderlinge bijeenkomsten na.

Aan het slot van zijn brief spreekt ds. De Vries de wens uit dat God hen moge bewaren en funderen in de waarheid zoals ze in Christus is en behoeden voor de vele afleidingen ter rechter- en linkerzijde, zodat ze niet als de hoofdman uit Handelingen 27 meer geloof hechten aan de een of andere stuurman dan aan wat Paulus heeft gezegd.⁶

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Ds. L.J. Geluk, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 25,50 per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

Maria's reactie

Maria Schey reageert in een brief van 29 oktober 1843. Ds. De Vries erkent dat Kohlbrugge onrechtvaardig is behandeld, zo stelt ze vast. Maar dan mag men tegen zo'n behandeling, die in geen hoek is geschied, toch wel protesteren? En heeft het kerkbestuur wel voldoende onderzocht, of Kohlbrugge al of niet een getuige der waarheid is? Als hij bevonden werd een getuige van Christus te zijn, zou dan niet het oordeel Gods kunnen rusten op de kerk die hem verworpen heeft? In haar brief gaat Maria ook in op wat ds. De Vries heeft geschreven over de vraag of bepaalde leraars al dan niet van God gezonden zijn. Met zijn opmerking dat wij geen overtuiging kunnen

vertrouwen die in strijd is met Gods Woord, zou Kohlbrugge het eens zijn. Diens raad is (overeenkomstig 1 Corinthie 3), geen onderscheid te maken tussen leraars. "Hoor met een onbevungen oordeel al wat zij u zeggen", aldus Kohlbrugge, "neemt op wat men u leert, handelt ernaar, maar doet niet gelijk zij." Is dit, zo schrijft Maria, niet hetzelfde als wat de Heere Jezus zegt in Johannes 7: 17? (SV: "zo iemand wil Deszelfs wil doen, die zal van deze leer bekennen of zij uit God is, dan of ik van Mijzelf spreek"). Volgens Kohlbrugge geeft de kerkleer zoals die gepredikt wordt, steeds meer aanleiding tot zelfvergoding. De Heere onze gerechtigheid wordt niet meer verkondigd, althans zeer bedekt, de Wet wordt weer opgericht. Maria verwijst in dit verband naar Kohlbrugges uitleg van Romeinen 7 en zijn preek over Romeinen 7: 14.

In het vervolg van haar brief schrijft zij ook over haar innerlijk leven. Als ze zich in Gods Woord verlustigt, is alles even helder en is haar oog op Hem. Maar wanneer ze onder de mensen is en met hen redeneert, voelt ze hoe menselijke wijsheid altijd in strijd is met Gods Woord, met Zijn wil. "Ik gevoel heel duidelijk dat deze weg, die de Heere met mij houdt, door de diepten gaat en mij doet ondervinden wie ik ben en wie de Heere is, hoe Hem te geloven en te vertrouwen wel het zwaarste van de Wet is en hoe het daarbij toegaat". De preek die zij de voorafgaande zondag van ds. De Vries hoorde over de tekst: *Zeg tot de kinderen Israëls dat zij voorttrekken*, was voor haar in deze zaak tot bevestiging.⁷

Een afschrift van haar brief stuurde Maria Schey aan Kohlbrugge. Haar schrijven was, zo liet hij in een brief d.d. 8 juli 1844 vanuit Nijmegen weten, tot een ongemene vertroosting en versterking geweest. "Ik heb altoos gevoeld dat uw zielsworstelingen diep gingen. Maar nu mag ik mij verheugen dat gij staat in der waarheid en dat de waarheid u heeft vrijgemaakt".

Vermelding verdient dat Maria Schey in die tijd ook betrokken was bij de uitgave van een verzameling tekstverklaringen in brieven van Kohlbrugge aan Steven de Clercq, mr. Guillaume Groen van Prinsterer en Matthijs Westendorp. Maria maakte er kopieën van. De bloemlezing verscheen in 1845 onder de titel: *Opleiding tot recht verstand der Schrift voor eenvoudigen die Gods Woord onderzoeken*.

Heinrich Andreas Lütge

Ten huize van Kohlbrugge heeft Maria waarschijnlijk voor het eerst de onderwijzer Lütge uit Elberfeld ontmoet. Heinrich Andreas Lütge, geboren te Bayerstätt (Brunswijk) in 1808, had zich in 1833 te Elberfeld

gevestigd. Hij was weggestuurd van de kweekschool voor onderwijzers in Wolfenbüttel, na een conflict met het college van docenten. Eén van hen had namelijk lasterlijke uitspraken gedaan over wat in de Bijbel wordt gezegd aangaande de maagdelijke geboorte van de Here Jezus. In Elberfeld werd Lütge benoemd aan de *Schmachtenbergische Schule*. Later gaf hij als huisonderwijzer lessen aan een zoon van Carl von der Heydt.

Naar mag worden aangenomen was Lütge al onder het gehoor van dr. Kohlbrugge, toen deze in 1833 in een aantal kerkdiensten in Elberfeld voorging. Bekend is althans dat Lütge, evenals de bankier Carl von der Heydt, contacten met Kohlbrugge onderhield na diens vertrek uit het Wuppertal in het begin van 1834. Nu en dan kwamen Von der Heydt en Lütge in Utrecht op bezoek. Zo leerden Heinrich Andreas Lütge en Maria Schey elkaar in de domstad kennen. Vele jaren later schreef Lütge daarover in een brief aan zijn dochter Anna: "Toen ik voor de eerste keer je moeder van de trap af naar mij toe zag komen, kwam er in mijn hart: 'dat is je vrouw!'. En God neigde het hart van je moeder om mij met bereidwilligheid in het vreemde land te volgen en alles eraan te geven."⁸ Uit de kennismaking ontstond een verbintenis voor het leven. Op 8 oktober 1845 traden zij in Utrecht in het huwelijk. Kohlbrugge verbleef destijds met vrouw en dochtertje in de badplaats Godesberg. Enkele weken tevoren, toen ze op weg naar Godesberg in Düsseldorf vertoefden, had Lütge hen daar nog opgezocht.

In Elberfeld

Na de huwelijksluiting vestigde het echtpaar Lütge-Schey zich in Elberfeld. Op kerkelijk gebied was daar de laatste jaren nogal wat veranderd. In 1835 waren de gereformeerden (verenigd in de *Reformierte Gemeinde*) op koninklijk bevel een nieuwe kerkorde (Agenda) en een nieuwe liturgie opgedrongen. Verscheidene bezwaarde gemeentelieden, onder wie de gebroeders Daniel en Carl von der Heydt, verzuimden op den duur de kerkdiensten en kwamen op eigen gelegenheid bijeen om de Schrift te lezen en te overdenken. Het ligt voor de hand dat ook Lütge zich bij hen had gevoegd. In de tijd dat Kohlbrugge met de zijnen in Godesberg verbleef (van oktober 1845 tot april 1846) kwamen de gebroeders Von der Heydt meermalen op bezoek. Ze probeerden hem over te halen naar Elberfeld te komen om de in verval geraakte gereformeerde gemeente in deze stad te helpen herstellen. Voor deze aandrang zwichtte Kohlbrugge. In juni 1846 reisde hij met vrouw en dochter naar Elberfeld. Hij werd er voorganger van de groep

bezwaarde gemeenteleden. Op 7 juni, de zondag na Pinksteren, preekte hij in zijn gehuurde woning aan de Wirmhofstrasse voor 35 toehoorders over Psalm 24 1-6. Naar alle waarschijnlijkheid waren ook Heinrich Andreas Lütge en zijn vrouw onder Kohlbrugges gehoor. De bijeenkomsten werden daarna elke zondag 's morgens en 's avonds gehouden. Van een kerkelijke gemeente kon echter niet worden gesproken; in feite ging het om een groep verstrooide gelovigen zon-

der kerkelijk verband. Hierin zou echter weldra verandering komen.

Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage

Noten

6 In *Zijn beeld*, blz. 82-94.

7 In *Zijn beeld*, blz. 94-113.

8 T. van Es, *Heinrich Andreas Lütges ervaringen in Elberfeld*, in: *Ecclesia* 8 maart 2008, blz. 38.

Euthanasie op verzoek

Een nieuwe kliniek

Onlangs was prominent in het nieuws dat per 1 maart a.s. in Den Haag een kliniek geopend gaat worden met ambulante artsen, die op verzoek euthanasie toepassen. Zij doen dat niet alleen bij ernstig lichamelijke zieken, maar ook bij mensen die levensmoe zijn of in psychische nood verkeren. Veel is daar over te doen geweest. In het dagblad *Trouw* van 11 februari stond naar aanleiding hiervan een zeer lezenswaardig artikel van de theologe mevrouw Christa Anbeek.

In deze bijdrage legt zij mijns inziens de vinger op de zere plek in de argumentatie van veel mensen die de opening van een dergelijke kliniek toejuichen. *Centraal staan de waarden vrijheid, zelfbeschikking en zelfontplooiing. Het mensbeeld dat achter deze waarden schuilgaat, is dat van een autonoom, afzonderlijk individu, dat vanuit een eigen positie een weg door het leven uitstippelt en daarbij kiest wat het wel en niet wil. Maar zo eenduidig is het leven niet. Elk mens is in de eerste jaren van zijn bestaan totaal afhankelijk van de welwillendheid en goedheid van anderen. Wij worden niet geboren als een 'ik', maar geconstitueerd als een persoon die we zijn in en door relaties met anderen. Die anderen kunnen goed voor ons zijn of slecht.*

Waar mw. Anbeek op wijst is dus op een beperkte blik op de werkelijkheid van het menselijke leven. Daardoor wordt ruimte gegeven aan de gedachte dat het leven alleen dan waardevol is als wij mondig en autonoom zijn en niet meer menswaardig genoemd kan worden als dat niet het geval is. De schrijfster laat in haar artikel zien dat wij mensen in ieder geval zwak, kwetsbaar en afhankelijk zijn. Dat is inherent aan het mens-zijn.

De kwetsbaarheid van ons leven

Vaak beseffen we deze broosheid niet. Ineens echter kan onze kwetsbaarheid, die er sowieso is, aan het licht komen. Nooit vergeet ik een van mijn eerste pastorale bezoeken aan een ernstig zieke jonge man, die

aan kanker leed. Ik zag hem voor het eerst zittend op een bank. Boven hem hing een foto van een jaar geleden. Je zag een krachtige, lenige jongeman, die zijn meisje, met wie hij toen nog niet getrouwd was, een duin optrok. Daaronder zat dezelfde persoon, zonder het haar dat hij een jaar geleden nog volop had, met een ingevallen gezicht, broodmager. Hoe ernstig hij er aan toe was, bleek in het half uur dat ik bij hem was. De telefoon ging waarin de behandelend arts hem vertelde dat beterschap niet meer mogelijk was. Toen hij de hoorn neerlegde, zat daar een gebroken mens die zich probeerde groot te houden, maar dat niet lang volhield. Niet alleen toen was hij zwak en kwetsbaar, dat was hij ook een jaar geleden. Het enige verschil was dat nu bleek hoezeer dat het geval was.

Enkele maanden later hoorde ik van een man van rond de dertig. Fier was hij die ochtend naar zijn werk gegaan. Zijn vrouw bracht, zoals elke ochtend een van de kinderen naar school. Ze deed dat met de fiets, met een kleiner kind achterop. Ze werd door een automobilist die uit een bocht vloog geschept. Zij overleed, het kind overleefde het ongeluk. Toen de man thuis kwam, weg: gooide hij zijn aktetas in de hoek en riep hij: "wat heb ik er nog aan!" Hij deed er jaren over weer enigszins de oude te worden. Enkele uren daarvoor kon hij zich nog laten gelden, nu moest hij geholpen worden, getroost, gesterkt. Meer dan ooit bleek hoe afhankelijk hij was van factoren waar hij geen greep op had, waaronder het leven van zijn vrouw.

Wij zijn per definitie kwetsbaar. Vaak wordt ons dat bij het oud worden klemmend duidelijk. Veel vragen gaan dan spelen, vooral die naar de zin van het leven.

Christus' jubel en de *nèpioi*

De bijbel kent veel uitdrukkingen om onze broosheid te beschrijven. In het Oude Testament lezen we (Psalm 39): *Immers is elk mens, hoe vast hij ook staat, enkel ijdelheid*. In het Nieuwe Testament lezen we dat Chris-

tus spreekt over *nèpioi*, dat wil zeggen: de kleinen, de kinderkens.

Christus doet dat in Mattheus 11, waar Hij onge-looflijke dingen zegt:

Ik dank U, Vader, Here van de hemel en van de aarde, dat U deze dingen verborgen hebt voor de wijzen en verstandigen, maar aan de kinderkens geopenbaard. Ja, Vader, want zo is het een welbehagen geweest voor U. Alle dingen zijn Mij overgegeven door Mijn Vader. En niemand kent de Zoon dan de Vader en niemand kent de Vader dan de Zoon en die de Zoon het wil openbaren. Komt tot Mij allen die vermoeid en belast bent en Ik zal u rust geven....

Wie zijn deze *nèpioi*? Uit het tekstverband kunnen we opmaken dat het degenen zijn die zich met het oog op de vragen van het leven machteloos zijn gaan voelen. Even hiervoor was sprake van een zekere mislukking van Jezus' werk in Galilea. Het reveil dat er tot stand gekomen was, dreigde in te zinken. Daar kwam bij dat Johannes de Doper door Herodes gevangen gezet was. In zijn uitzichtloze situatie had de twijfel in die mate toegeslagen dat zelfs hij leerlingen naar Jezus stuurde om Hem te vragen of Hij werkelijk de beloofde Heilbrenger was. En dat terwijl hij Hem zelf bij de Jordaan als zodanig had aangewezen.

Daar bij de Jordaan had hij gestaan als een krachtige persoonlijkheid. Als een profeet, ja als de belangrijkste van de profeten had hij gepreekt. Met vurige ogen en veel overtuiging. Niet voor niets zegt Jezus tegen de schare: "Wat bent u gaan zien bij de Jordaan? Een riet, dat door de wind wordt heen en weer bewogen? Nee, een krachtig iemand. Een profeet? Ja, Ik zeg u: meer dan een profeet!" Maar nu? Zelfs hij is kwetsbaar en onderhevig aan twijfel en wanhopige gedachten. Zoals Johannes zullen er in zulke kritische momenten meer geweest zijn in de omgeving van Christus.

Mattheus, die zijn Evangelie zo kundig gecomponeerd heeft, legt er grote nadruk op dat Jezus toen de woorden jubelde, die ik aanhaalde: "In die tijd jubelde Jezus in de geest: Ik dank U Vader, Here des hemels en der aarde, dat U deze dingen aan kinderkens en niet aan de wijzen en verstandigen, hebt geopenbaard." Waarom jubelde Hij? Omdat uitgerekend toen, toen velen de moed lieten zakken, voor zijn oog iets open ging van het geweldige heilswerk waartoe Hij geroepen was: *Alle dingen zijn Mij door de Vader gegeven.*

Deze woorden doen denken aan de Zoon des mensen uit Daniël 7 die van God alle macht kreeg over de hemel en de aarde. Er blijkt uit dat Christus in de moeilijke situatie waarin Hij gekomen was met de

Vader overlegd heeft hoe Hij verder moest gaan. Meer nog dan eerder werd Hem duidelijk hoe verrijkend het heilswerk is dat God Hem in handen heeft gegeven. Het omvatte de hemel en de aarde – alle dingen! En hoewel de weg erheen door het lijden ging, had Hij het er graag voor over. Want in de verte gloorde de opstanding. In dit perspectief dat Hij zelf van de Vader kreeg, wilde Hij de kleinen (*nèpioi*) laten delen om hen zo te troosten! Dat bedoelde Hij toen Hij zei: *U hebt het aan de kleinen, de zwakken geopenbaard.* En Hij jubelde erom! Daarom was Jezus zo verheugd en riep Hij de vermoeiden en belasten op om tot Hem te komen. Dit perspectief zou hen rust geven!

In het hoofdstuk dat volgt, zien we hoe Jezus de kleinen dit perspectief geboden heeft. De *nèpioi* zijn degenen die als een geknakt riet aan de kant van een weg of een sloot staan. De doorsnee mensen die er langs lopen hebben wel oog voor de 'krachtige' rietstengels met hun in de wind wuivende pluimen. Maar wat stelt een geknakt riet voor? Je bent geneigd het een laatste zet te geven, waardoor het – vooral in het droge Mid-den-Oosten – ineens breekt. Christus doet dat niet, maar richt het op.

De *nèpioi* zijn als een walmende vlaspit. De olie in een lampje is opgeraakt of er is sprake van zuurstofgebrek. Het lont zelf begint vlam te vatten, het gaat smeulen en walmen. Elke vrouw loopt erheen om het te doven. Christus doet dat niet. Hij zorgt ervoor dat de vlam weer tot leven komt!

Het is opvallend hoe in deze eenvoudige beeldspraak impliciet verwezen wordt naar de realiteit van de vergeving, van de opstanding uit de doden en het nieuwe leven dat Christus geeft. Daarin laat Hij de *nèpioi* delen. Daarbij gaat Hij met zo'n zorg en teerheid uit liefde voor de Vader te werk dat er in deze hopeloze levens iets gaat gloren van wat Hij zelf als heilsgeheim in zich omdraagt. Zo komt er nieuwe zuurstof en nieuwe olie bij de walmende vlam, die het zonder perspectief moest stellen en zo richt zich de pluim van de rietstengel, die naar beneden hing, op. Het is voor Hem een vreugde geweest dat te doen! De wijzen en verstandigen gingen eraan voorbij, maar de 'kleinen' niet.

De gevolgen van de secularisatie

Eeuwenlang heeft de christelijke kerk na Christus' opstanding en hemelvaart deze boodschap gebracht aan zieken, aan zwakken en aan zondige mensen. Eeuwenlang is uit dit perspectief geleefd en zijn in dit perspectief duizenden in vrede gestorven. Het gaf hun kracht het lijden te dragen, ook al omdat ze omgeven

werden door christenen, die iets van Christus barmhartigheid, zijn omgaan met het geknakte riet en de walmende vaspit kenden en zich dit eigen hadden gemaakt. Dit was het geval in gewone huizen, maar ook in ziekenhuizen en verpleeginrichtingen.

Een van de gevolgen van de secularisatie is, dat men daar nauwelijks meer weet van heeft. Het perspectief van het christelijke geloof is weggefallen. De consequentie van dit alles is dat voor de 'wijzen en verstandigen' de menselijke autonomie de enig overblijvende menselijke waarde is. De gevolgen zijn enorm. Werkelijke troost kan men in zo'n samenleving niet vinden, omdat van enig perspectief dat boven de dood uitgaat, geen sprake meer is. Dat maakt velen hulpeloos wanhopig, zeker als ze wat ouder worden en idealen wegvallen en als blijkt dat het leven niet bieden kan wat men ervan verwacht. Bovendien: in een samenleving waarin autonomie het hoogste goed wordt, gaat de zwakke zich juist snel overbodig voelen, hetgeen de wens om te sterven sterk kan bevorderen. Het lijkt dan humaan om de hulpeloze mens, als hij dat wenst, te helpen om de gewenste dood zonder al te veel pijn te versnellen. In werkelijkheid is het een laatste consequentie van een denken, waarbij het

geloof is afgezworen. Arme samenleving, die van het Evangelie niet meer weet!

Wat de kerk kan betekenen

Des te meer reden is er in zo'n tijd voor christelijke barmhartigheid. Ze doorgrondt de mens in zijn nood. Ze weet van de nood van het schepsel-zijn dat niet zonder God kan. Ze weet ook van de nood van deze tijd, met zijn talloze vragen rond de geschiedenis en de zin van het leven, vragen die zich vooral aan ons opdringen als wij zwak zijn. Maar ze weet ook van Christus, die het werk van het heil met vreugde op zich nam en die als zodanig teer te werk ging, vanuit de liefde van God: *Het geknakte riet zal Ik niet verbreken.*

Ze weet dat deze Christus gegeven is alle macht in de hemel en op de aarde. Als de kerk eens zou leven uit deze realiteit en bij machte zou zijn om deze boodschap in haar actualiteit met overtuiging naar voren te brengen in een theologie die toegesneden is op de wereld van nu! Veel mensen zouden er in onze samenleving die steeds cynischer wordt, wèl bij varen.

H. Klink, Hoornaar

C.S. Lewis in Duitsland

Vorig jaar verscheen in Duitsland een bundeltje essays over C.S. Lewis (1898-1963) en de Duitse katholieke filosoof Josef Pieper (1904-1997). Het boek bevat vijf voordrachten van een symposium onder de titel *In der größeren Welt – Zum Menschenbild bei C.S. Lewis und Josef Pieper*, gehouden aan de Theologische Fakultät Paderborn in juni 2010. Daarnaast zijn er vier andere essays opgenomen. Als voorgerecht is er een niet eerder gepubliceerde brief van Lewis aan Pieper en een toespraakje van Pieper uit 1984.

Over Lewis is veel geschreven, en het is lang niet altijd boeiende lectuur. Vaak komt het grotendeels neer op herhaling van wat Lewis zelf mooier en duidelijker heeft gezegd. Maar dit nieuwe boek kwam uit het Duitse taalgebied en daarmee uit een ongebruikelijke richting. Daarom besloot ik het een kans te geven. Ik werd verrast door de kwaliteit en het belang van de meeste hoofdstukken, waarover straks meer; en er waren nog twee andere verrassingen.

Ten eerste de kennismaking met een van de scribenten, Norbert Feinendegen (1968), over wie ik las dat hij in 2008 promoveerde op een dissertatie getiteld *Denk-Weg zu Christus. C.S. Lewis als kritischer Denker der Moderne*. Ik haalde dat boek uit de biblio-

theek en hoefde er niet lang in te bladeren om te zien dat ik dit zelf in bezit moest hebben. Een monumentaal werk en misschien wel een van de grootste mijlpalen van Lewis-kunde. Dat ik daar niets van wist!

Ik wist wel, als het om Lewis en Duitsland ging, dat hier in de jaren '50 de filosoof Helmut Kuhn (1899-1991) enig briefcontact met hem had en een essay schreef over Lewis als 'der Romancier der unerbittlichen Liebe', in een bundeltje getiteld *Lob der Schöpfung unter Ärgeris der Welt. Moderne christliche Dichtung in Kritik und Deutung* (1959, hrsg. K. Schmidhüs). Later had je Gisbert Kranz (1921-2009), die in 1974 een boek over Lewis publiceerde en in 1983 de Inklings-Gesellschaft oprichtte, compleet met *Jahrbücher*, gewijd aan Lewis en de rest van het groepje bevriende schrijvers dat zich 'The Inklings' noemde.

Aan dit alles gaf ik nooit veel aandacht, want het aanbod van literatuur over Lewis is groot en veelal Engelstalig, terwijl ik Engels vaak gemakkelijker lees dan Duits. Dat er van de kant van onze oosterburen weleens een werk als dat van Feinendegen zou kunnen komen had ik nooit verwacht. Over dat boek zal ik nu verder niets zeggen, behalve dat het goed lees-

baar is – wat men van een Duitse filosofische dissertatie toch niet direct verwachten zou.

De tweede bonus van de essaybundel lag meer voor de hand: de kennismaking met Josef Pieper. Hij was hoogleraar filosofie te Münster van 1950 tot zijn emeritaat en bleef bijna tot het einde van zijn lange leven academisch actief. Doordat ik twintig jaar (1988-2008) in theologische antiquariaten gewerkt heb kende ik wel zijn naam – tweede helft jaren '50 werden vijf boekjes van hem in het Nederlands vertaald – maar eigenlijk wist ik niets van hem. Rond de eeuwwisseling verscheen bij Felix Meiner in Hamburg een tiendelige *Werkausgabe*, maar dat ging langs me heen. Pieper was voor mij gewoon één van de talloze vergeten auteurs, de grote meerderheid, van wie je zo goed als nooit meer iets verkoopt.

Voor zover dit laatste inderdaad ook voor Pieper geldt, is het jammer. Zijn toespraakje uit 1984 wekte meteen mijn grote sympathie. Hij vertelt daar over het nawoord dat hij schreef voor de vertaling die hij maakte van een boek van Lewis, *The Problem of Pain*, in 1954 verschenen als *Über den Schmerz*. Dat nawoord ging niet over het probleem van het lijden, en ook niet over Lewis (wat destijds geen overbodige luxe zou zijn geweest). Het was een beschouwing 'über die Schlichtheit der Sprache in der Philosophie' – over het gebruik van eenvoudige, gewone taal in de filosofie. In het Engels zou Pieper vast en zeker hebben gezegd: *plain language*. De uitgever wilde een ander nawoord. Maar Pieper hield voet bij stuk, want:

de eenvoud van de taal die in filosofisch-theologische geschriften zo weinig aangetroffen wordt, moet nu juist bij deze auteur als karakteristiek aangemerkt worden, iets waardoor hij zich onderscheidt van anderen. (blz. 16)

Een opvatting die op zichzelf ook weer hulde verdient.

Aan zijn pleidooi voor gewone taal bleek echter meer vast te zitten dan ik dacht. Bij de andere term, *Philosophie*, legt Pieper meteen uit dat hij, evenals Lewis zelf, de filosofie als een discipline ziet, die wel duidelijk van de theologie onderscheiden is, maar daar in geen geval van losgemaakt kan worden. (blz. 16)

Een nadere uitleg van deze kijk op de verhouding tussen filosofie en theologie vond ik in Piepers boekje *Was heißt philosophieren?* (1948). De geestverwantschap tussen hem en Lewis werd me des te duidelijker. Er is belangrijke overeenkomst in het soort intellectuele strijd dat zij voerden. Kort gezegd: zij waren in wijsgerig opzicht Plato-adepten – Pieper expliciet, Lewis vaak meer impliciet – en daarmee, in het wijsgerig klimaat van hun tijd, roepende in de woestijn. Piepers

'platonisme' nu hield nauw verband met zijn waardering voor 'gewone taal'. Niet ondanks maar juist dankzij het gebrek aan exactheid was gewone taal naar zijn inzicht het onmisbare voertuig van de al even onmisbare 'voor-filosofische' overlevering. Plato, met zijn diepe maar doordachte respect voor die overlevering, is voor Pieper feitelijk de grootste christelijke filosoof *avant la lettre*. Anders gezegd: christelijk filosoferen is platoons filosoferen na de komst van Christus.

Deze opvatting klonk destijds ongetwijfeld al even rabiaat ouderwets als nu. Waar het om gaat is dat het optreden van een hooggeleerde, intelligente en welbespraakte verdediger als Pieper daarom des te belangwekkender is – en zijn verwantschap met Lewis des te duidelijker. De zin van Piepers werkje uit 1948 wordt voortreffelijk uitgelegd in het voorwoord van T.S. Eliot bij de Engelse editie van 1952, in vertaling als nawoord opgenomen in mijn Duitse editie van 1967. Die Engelse editie omvat overigens ook Piepers *Muße und Kult*, eveneens uit 1948, en draagt de daaraan ontleende titel *Leisure: the Basis of Culture* (in 1998 opnieuw vertaald, nu ingeleid door Roger Scruton). Hetzelfde tweeluik verscheen in 2003 eindelijk ook in het Nederlands, als *Rust en beschaving*. Heerlijke titel!

Het eerste stuk in de symposiumbundel is van de reeds genoemde Feinendegen en gaat geheel over Lewis. Het heeft als titel diens lapidaire slotwoorden in *The Abolition of Man* (1943): "To 'see through' everything is the same as not to see", maar dan in het Duits. *Die Abschaffung des Menschen* verscheen in 1979 met een voorwoord van Hans Urs von Balthasar. Interessant is onder meer wat Feinendegen zegt (ook in zijn dissertatie) over diverse uitingen van postume erkenning voor Lewis en dan speciaal voor dit boekje. Het meest opmerkelijk schijnt wel de overeenkomst te zijn met de *Dialektik der Aufklärung* (1948) van Horkheimer en Adorno, en het feit dat Lewis de twee 'Frankfurter' filosofen met hun kritiek op de 'instrumentele rede' vijf jaar vóór was.

Een bijdrage van buiten het symposium is die van de filosoof Uwe Meixner uit Augsburg over een van de kerngedachten in de naturalismekritiek van Lewis, zijn *argument from Reason*. De conclusie, uit de mond van een vakman, mag er zijn:

De filosofische intuïtie van Lewis – een filosofische amateur – is weliswaar een opmerkelijk juiste. Dit feit wordt echter door Lewis' retoriek – dus juist door hetgeen hem zoveel lezers bezorgt – niet zelden sterk verdoezelt (Duits: 'überspielt'), of beter gezegd: overspoeld. (blz. 70)

Een stuk van Juan F. Franck (Universiteit van Montevi-

deo) over 'die platonische Inspiration der Philosophie Josef Piepers' wijst onder meer op het tijdloze element in Plato's gedurige discussie met de sofisten. Dit is het laatste stuk in de eerste afdeling van het boek, 'Wahrheit'. De tweede afdeling heet 'Selbstüberschreitung'. Berthold Wald (Paderborn), bezorger van Piepers verzameld werk, opent deze afdeling met een stuk over 'Selbstüberschreitung als Sinn des Philosophierens bei Josef Pieper'. De verwantschap van Pieper en Lewis als denker en de manier waarop de vakman en de amateur elkaars werk op zinvolle wijze hebben aangevuld komen hier het beste uit de verf. Meteen aan het begin van dit stuk krijgen we overigens te horen dat er voor Pieper vier grote *abendländische* filosofen waren: naast Plato waren dat Aristoteles, Augustinus en Thomas van Aquino.

Het derde en laatste deel, 'Über den Menschen hinaus', wordt geopend door Judith Wolfe, de enige andere echte Lewiskenner op het symposium naast Norbert Feinendegen. Zij is verbonden aan het St John's College in Oxford. Haar bijdrage over 'die eschatologische Anthropologie des C. S. Lewis' gaat niet over Pieper, maar geeft opbouwende en verhelderende kritiek op een probleem in Lewis' verhouding tot Plato, een kritiek die wellicht beide denkers in hun zak hadden kunnen steken en waar ook hun lezers mee geholpen zijn.

Van de andere bijdragen noem ik alleen nog die van Till Kinzel, docent nieuwere Engelse en Amerikaanse literatuur in Braunschweig. Vooral hier blijkt hoe zinvol het kan zijn om mensen uit een ander taalgebied dan het Engelse aan het woord te laten over Lewis. Kinzel schrijft over 'Der Schmerz des Menschen in der Welt', naar aanleiding van wat hij noemt een 'onvoltooide dialoog' tussen Ernst Jünger, C.S. Lewis en Josef Pieper. Wie zou ooit op het idee komen van een verband tussen Lewis en Ernst Jünger (1895-1998)? Het blijkt dat Pieper zijn vertaling van *The Problem of Pain* in 1954 niet voor niets *Über den Schmerz* noemde. Onder deze titel was in 1934 een boek van Jünger verschenen. Het is alsof Pieper met zijn Lewisvertaling een antwoord heeft willen geven op de eenzijdige, ja eigenlijk volkomen in de lucht hangende nadruk van Jünger op het belang van dapperheid. Deze deugd, zo had Pieper in 1942 al geschreven in zijn pamflet *Ritterlichkeit als soldatische Tugend*, is niet los te maken van de andere kardinale deugden: de

'Schmerzbereitschaft' (bereidheid tot pijn, verdriet) is 'direct betrokken op de erkenning van de hoogste waarde en de hoogste werkelijkheid.' (blz. 123) – En daarmee betrokken op *Selbstüberschreitung*, voeg ik er als beginnend Pieper-lezer meteen aan toe. Als Lewislezer voeg ik eraan toe: is het toeval dat C.S. Lewis twee jaar eerder, in augustus 1940, terwijl zijn land en dat van Pieper in een gevecht op leven en dood waren verwickeld, schreef over 'The Necessity of Chivalry' (de noodzaak van ridderlijkheid)?

Slechts één bijdrage, de voorlaatste, heb ik wegens onleesbaar professorenduits overgeslagen. Verder heb ik als enige kritiekpunt op het boek dat de bezorging helaas geen model van *Gründlichkeit* is. De brief van Lewis wordt in transcriptie en in facsimile gepresenteerd, waardoor goed te zien is dat een duistere plaats in de transcriptie teruggaat op een onnodige leesfout – meteen op de eerste pagina van het boek. En daar blijft het niet bij. In het stuk van Kinzel staat bijvoorbeeld een keer 'Pieper' in plaats van 'Jünger' (123). Van één auteur ontbreken de personalia en zelfs van Pieper en Lewis kom je uit dit boek hun geboorte- en sterfjaar niet te weten. Als omslagillustratie zijn twee portretfoto's van heel verschillende aard en grootte gebruikt – erg lelijk. Jammer; maar al met al zeker geen doorslaggevend bezwaar tegen zo'n goed en zinvol boek, dat ik niet graag zou hebben gemist en dat smaakt naar meer.

Wahrheit und Selbstüberschreitung. C. S. Lewis und Josef Pieper über den Menschen. Hrsg. Thomas Möllenbeck & Berthold Wald. Ferdinand Schöningh, Paderborn etc. 2011. 221 blz. ISBN 9783506771575.

Norbert Feinendegen, *Denk-Weg zu Christus. C. S. Lewis als kritischer Denker der Moderne.* Ratio Fidei, Band 37. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 2008. 616 blz. ISBN 9783791721460.

Josef Pieper, *Was heißt philosophieren? Vier Vorlesungen.* Mit einem Nachwort von T.S. Eliot. Sechste Auflage, Köselverlag, München 1967 [Erstauflage 1948]. Ned. vertaling in *Rust en beschaving.* Vert. Timo Slootweg. Aspekt, Soesterberg 2003. 160 blz. ISBN 9789059114777.

Arend Smilde, Utrecht